

УДК 94(477.82):351«1796/1797»
DOI <https://doi.org/10.35433/history.112055>

Шевчук Андрій,
доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин
і політичного менеджменту
Державного університету
«Житомирська політехніка»
kmvpm_shav@ztu.edu.ua

Researcher ID:

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2231013>

Scopus: 57920353200

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>

ВОЛИНСЬКИЙ ГУБЕРНСЬКИЙ МАГІСТРАТ: ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІМПЕРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА (1796–1797)

Анотація

Метою статті є аналіз процесу конструювання у прикордонній Волинській губернії станового імперського судочинства для містян. Для визначення місця новоствореного губернського магістрату в судовій системі регіону необхідно встановити теоретичні та практичні сторони його діяльності.

Методологія базується на поєднанні загальнонаукових та спеціально-історичних методів із принципами історизму, системності, науковості, що дозволило зосередитися на функціонуванні одного з елементів станової судової системи для містян.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше на основі архівних матеріалів було проаналізовано діяльність структури, яка була відмінною від річпосполитського аналогу та вже діяла у внутрішніх губерніях імперії, а також зроблено висновки про її місце в системі станового судочинства для містян. Доведено, що головну роль у роботі установи відігравали німецькі чиновники та канцеляристи. Визначено коло питань, які вирішувалися у магістраті.

Висновки. Імперська політика після інкорпорації Правобережжя була спрямована на лише на повне підпорядкування місцевих шляхти та міщанства, але й пошук їх лояльності. Здійснювалося це за допомогою конструювання адміністративних і судових установ згідно «Учреждений...» 1775 р. Міщани та купці отримали власну систему

судочинства. Ревізіjno-апеляційною ланкою для судів першої інстанції – міських магістратів виступив Волинський губернський магістрат, де на посадах перебували немісцеві чиновники та канцеляристи. Внутрішнє життя установи було традиційним для того часу: відрядження чиновників, невиконання наказів керівництва, помилки при оформленні документації тощо. Зміна на престолі призвела до ліквідації станового судочинства, організованого згідно «Учреждений...» 1775 р.

Ключові слова: *Волинський губернський магістрат, станова судова система, імперська політика, Російська імперія, міщани і купці, чиновники і канцеляристи.*

Постановка проблеми. Другий та третій поділи Речі Посполитої змінили життя Правобережної України. Замість шляхетської демократії зі слабкою королівською владою та можливістю для нобілітету самостійно вирішувати свої партикулярні справи, прийшла Російська імперія, яка у межах концепції поліцейської держави прагнула контролювати усі сфери життя: управління, судочинство, взаємини між станами тощо. Стрижнем імперської системи керівництва були «Учреждения для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р., вже апробовані у внутрішніх губерніях. Проте, на правобережних територіях верховна влада та місцеві адміністратори зіткнулися з відмінностями: норавливою польською шляхтою, українськими селянами-кріпаками та особисто вільними євреями-міщанами. Щоб здобути лояльність останніх заради використання їх торгівельних та ремісничих skills, верховна влада продовжила раніше випробовану у білоруських губерніях практику залучення євреїв до роботи судових органів.

Для Катерини II важливим було забезпечення лояльності локальних еліт та міського стану. До вирішення цього питання на Правобережжі влада підійшла комплексно: для поміщиків збережено систему аграрних відносин, шляхта отримала право на участь у виборах і можливість обіймання ряду виборних посад в адміністративних та судових органах. Для міщан було передбачено участь у роботі магістратів (станові суди першої інстанції) і Волинському губернському магістрату (ревізіjno-апеляційна установа). Катерининська станова судова система у Волинській губернії діяла протягом другої половини 1796 – початку 1797 рр. Після приходу до влади Павла I було спрощено систему судових

установ і повернуто окремі елементи річпосполитського судочинства. Для розуміння складних процесів адміністрування у прикордонній губернії необхідно з'ясувати, яким чином було впроваджено імперську станову судову систему на Волині, хто служив у губернському магістраті, яке коло питань вирішувалося? Відповіді на ці та побіжні запитання спробуємо дати у запропонованому дослідженні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Катерининська станова судова система у прикордонній Волині, та такий її інститут як губернський магістрат, не були об'єктом спеціального вивчення вітчизняних та зарубіжних дослідників. Пояснення цього вбачається у короткому періоді функціонування установи (1796–1797 рр.), великій кількості «проміжних» катерининських судових інстанцій та, головне, у частковому збереженні архівних матеріалів та їх представлені в архівах України. Джерельною базою для характеристики діяльності Волинського губернського магістрату є однойменний фонд 324 Державного архіву Житомирської області. Він складається лише з 20 архівних справ і до номенклатури увійшли матеріали діловодного характеру: розпорядження губернського правління, фінансування установи, листування з міськими магістратами, відомості про справи підсудних. Для аналізу роботи судових установ імперського періоду велике значення для з'ясування професійного складу, номенклатури справ і особливостей роботи установи мають журнали та протоколи засідань. Проте, у нашому випадку, вони не збереглися, що суттєво ускладнило проведення дослідження.

Проте зрозуміти особливості функціонування Волинського губернського магістрату неможливо без аналізу основних складових імперської політики у прикордонному регіоні. Ряд дослідників звертають увагу на пошук верховною владою шляхів інтеграції місцевих еліт до імперського організму, що передбачало поступки місцевому люду (Долбилов, 2010, с. 18; Горизонтов, 1999, с. 8; Капшелер, 2005, с. 67). Насправді вибудова *modus vivendi* з локальною шляхтою більш властива для Павла I та Олександра I. Натомість Катерина II здійснювала політику уніфікації та конструювала адміністративні та судові органи без врахування річпосполитського досвіду, згідно «Учреждений...» 1775 р. (Шевчук, 2022, с. 73-182). Політику верховної влади періоду

інкорпорації до імперського владного простору Слобідської України з позицій «ситуаційного підходу» досліджує В. Склокін. Вивчаючи взаємодію між різними акторами (Сенатом і Катериною II та різними групами населення зі своїми партикулярними інтересами) – учасниками скасування автономії, автор уводить ще одного учасника подій – локальну адміністрацію (Склокін, 2019, с. 15-16).

Ряд публікацій присвячено аналізу змін у судовій владі згідно «Учреждений...» 1775 р. З дорадянських дослідників варто звернутися до наукового доробку І. Дитятин (1847–1892 рр.). Детально розглядаючи повноваження магістратів та ратуш, автор акцентує увагу на тому, що хоча формально установи набули виключно повноважень у судовій сфері, верховна влада поклала на них виконання адміністративних і фінансових функцій. Важливою є заувага, що влада розглядала виборних посадовців як урядових чиновників (Дитятин, 1875, с. 380-398). На думку М. Павлової-Сільванської, вся адміністративна влада у містах належала городничим з дворян, які обмежували діяльність станових органів міщан і купців (Павлова-Сильванская, 1964). І. де Мадаріага, оцінюючи посаду городничого, звертає увагу на відсутності у нього функцій судівництва, відкидаючи тезу радянської історіографії про виняткове значення цього чиновника. Оцінюючи службу міщан у судових органах, дослідниця переконана у їхній зацікавленості, у той час як раніше це була повинність (Мадаріага, 2002, с. 451-452, 456). Л. Писарькова загалом позитивно оцінює зміни останньої чверті XVIII ст., уважаючи, що губернська реформа Катерини II «завершила державне «освоєння» території країни». Разом з тим, акцентується увага на проблемах, більшість яких пов'язана з кадрами (їх некомпетентністю, відсутністю фахових знань у керівництва, яке рекрутувалося з колишніх військових, низькими окладами, що породжувало зловживання та хабарництво тощо) (Писарькова, 2007, с. 479). С. Страхів, оцінюючи катерининську судову систему, переконує, що вона мала достатньо впорядкований характер, але при цьому акцентує увагу на її недоліках: великої кількості судових інстанцій, становості, залежності судової влади від виконавчої (Страхів, 2019, с. 19).

Сучасні історики активно досліджують різні аспекти міського життя після інкорпорації правобережних територій до Російської

імперії. В. Шандра звертає увагу на пошук напрямів співпраці верхньої влади з міськими елітами. Окрім судових функцій, держава поклала на магістрати додатково повноваження у господарських і фіскальних справах (Шандра, 2019). Окреме дослідження присвячено ролі та місцю станових органів влади українського міста – цехових, ремісничих та міщанських управ впродовж «довгого» XIX ст. Дослідниця акцентує увагу на нових завданнях виборних інституцій, які полягали у вирішенні фіскальних цілей і соціального захисту міщанства (Шандра, 2016). Луцька дослідниця міського життя Волинської губернії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. О. Карліна, на підставі широкого кола опублікованих і архівних джерел, аналізує соціальну структуру населення, підкреслюючи відмінності у статусі міст за часів Речі Посполитої та імперії, визначає умови приналежності до міщан та купців тощо (Карліна, 2013). Аналізуючи судово-господарську діяльність магістратів на Волині у першій половині XIX ст., зауважує на факті, що установи були відсутні у приватних містах (виняток становило Дубно, де містяни зобов'язувалися самостійно утримувати чиновників) (Карліна, 2011). Й. Петровський-Штерн, описуючи життя правобережних єврейських містечок-штетлів протягом 1790–1840-х рр. звертає увагу на російську систему правосуддя. Стверджуючи про її неефективність, хабарництво суддів, автор переконує, що містяни-євреї довіряли російському судові, який нерідко міг захистити їх від свавілля місцевих землевласників (Петровський-Штерн, 2019, с. 184-189).

Метою статті є аналіз процесу конструювання у прикордонній Волинській губернії станового судочинства для міщан згідно імперських «Учреждений...» 1775 р. Всупереч річпосполитської традиції, заради «вписування» захоплених територій до загальноімперського контексту, для купців і міщан було запроваджено суди першої (магістрати) та другої (губернський магістрат) інстанцій. Виходячи з мети, необхідно визначити теоретичні та практичні сторони діяльності Волинського губернського магістрату: на які магістрати поширювалася юрисдикція ревізійно-апеляційної установи, яким був професійний склад і умови служби, як відбувався процес ліквідації?

Виклад основного матеріалу. Одним із завдань верхньої влади Російської імперії, при запровадженні станової судової

системи, було встановлення балансу у таких площинах: адміністрація – стани та міжстанові відносини. Досягнути цього можна було на основі чіткого дотримання владних приписів, передусім «Учреждений...» 1775 р. Теоретичні аспекти забезпечення функціонування судової вертикалі для містян вже детально описано (Шевчук, 2022, с. 85-86). Суди першої інстанції для міщан та купців були магістрати, зазвичай у повітових містах, (до 500 жителів – ратуші) з обраними міською громадою на три роки, двома бургомістрами та чотирма ратманами (для ратуш – відповідно, бургомістр та два ратмани). Для підтримання статусу та інтеграції посадовців до державного апарату, на час перебування, бургомістри отримували чин XII класу а ратмани – XIII (у ратушах відповідно на один щабель нижче) (Повне зібрання законів Російської імперії (ПЗЗ РІ), 1830, Т. 20, с. 259-261).

Ревізійно-апеляційною установою для міських судів, ратуш та сирітських судів виступав губернський магістрат. Заради запровадження спеціалізації та піднесення рівня розгляду проваджень у суді другої інстанції вже запроваджувався поділ на два департаменти – кримінальних і цивільних справ. До кожного з них входили, призначуваний Сенатом, за поданням намісницького правління, голова з чином VII класу та троє обраних купцями і міщанами губернського міста засідателів X класу. Законодавець у судах другої інстанції здійснював поєднання призначуваного та виборного принципів формування кадрового складу, збільшивши контроль за діяльністю посадовців. Контрольованість губернського магістрату посилювалася за рахунок призначуванних Сенатом прокурора VII класу та двох стряпчих (казенних і кримінальних справ) у чині X класу (ПЗЗ РІ, 1830, Т. 20, с. 265-267).

Черговою ланкою у ревізійному та апеляційному процесах для губернського магістрату слугували спочатку палати кримінального та цивільного судів, а далі – Сенат.

Частину Правобережжя було захоплено Російською імперією внаслідок другого поділу Речі Посполитої, а остаточно – після включення Західної Волині за третім поділом. Проте процес конструювання нових органів влади за «Учреждениями...» 1775 р. вимагав довгої і ретельної підготовки. Лише 6 серпня 1796 р. у

Житомирі – тимчасовому центрі Волинського намісництва, було відкрито імперські установи.

До створення губернського магістрату справи розглядав Житомирський гродський суд (провадження від 30 травня 1796 р. щодо п'яти овруцьких міщан, які здійснювали крадіжки в Радомишльському повіті). При цьому існував і Овруцький гродський суд (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 14, арк. 1 зв.-2).

Верховна влада та місцеві адміністратори ретельно підійшли до процесу вибудови адміністративних і судових органів згідно «Учреждений...» 1775 р. Ще до відкриття присутствій 5 липня 1795 р. іменним указом було визначено, що губернським центром буде Новоград-Волинський (викуплений казною Звягель), повітовими містами – Житомир, Овруч, Луцьк, Володимир-Волинський і казенне містечко Ковель. Для здійснення правосуддя для окремих категорій населення (дворянство, міщани та купці, вільні люди) за потреби наказувалося у Лабуні, Заславлі, Острозі, Рівному, Домбровицях, Радомишлі та Чуднові заснувати окружні присутствія до часу заснування повітових міст (ПЗЗ РІ, 1830, Т. 23, с. 728).

У Волинській губернії було утворено 12 повітів, проте не у всіх повітових центрах було засновано магістрати. Це ускладнювало процес судочинства у тих центрах, де не було судової установи. З архівних матеріалів вдалося встановити, що у переписці з губернським магістратом перебували Житомирський, Радомишльський, Новоград-Волинський, Овруцький, Володимир-Волинський, Ковельський і Луцький магістрати (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 5, арк. 1-4, 9-11; Там само, спр. 17, арк. 1-6, 8-9). Лише в одній архівній справі згадується Кременецький магістрат (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 6, арк. 7 зв.), проте це могла бути й помилкова згадка, адже ніякого листування не проводилося. З інших повітових центрів, де були відсутні магістрати, справи міщан, за вказівкою губернського правління, надходили до інших станових судових установ. До прикладу, Заславль був під юрисдикцією Новоград-Волинського магістрату (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 19, арк. 5 зв.).

Значно складнішим виявилось встановити керівний склад і корпус канцеляристів губернського магістрату. За відсутності журналів і протоколів засідань установ, де записували присутніх, було з'ясовано, що кримінальний департамент очолював Григорій Поджуневич², цивільний – Тарнавський (Державний архів Житомирської області, ф. 16, оп. 3, спр. 2, арк. 4 зв.).

Важливе значення у роботі тогочасних установ відігравали канцеляристи, роботою якого керував секретар департаменту. Про важливість цієї посади свідчить факт, що питання звільнення / призначення вирішувалося Сенатом. 16 грудня 1796 р. з Волинського правління надійшло розпорядження, що Сенатом за власним бажанням було звільнено з посади секретаря кримінального департаменту провінціального секретаря Карташевського, а на його місце призначено секретаря Новоград-Волинського повітового суду Лисянського (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 9, арк. 1). Секретарем другого департаменту Волинського губернського магістрату був губернський секретар Осип Корзюк (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 3, арк. 1). Не викликає сумнівів, що враховуючи короткий проміжок часу від створення намісництва, основне число канцеляристів губернського магістрату були приїжджими, адже для отримання класного чину потрібно було мати тривалий час перебування на статській службі. Столоначальник першого департаменту Михайло Стуга прибув до Житомира у травні 1795 р. з Чернігівського намісництва, де отримував 90 руб. на рік. Спочатку займався письмовими справами у «Радомишльському окружному другій частини правлінні», згодом був переведений до губернського магістрату (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 11, арк. 4-4 зв.).

Встановити чисельність канцеляристів дозволяють фінансові документи, які збереглися у фонді ДАЖО. Жалування для канцеляристів обох департаментів з 6 серпня до кінця 1796 р.

---

² Вдалося частково прослідкувати кар'єру чиновника. Після реформи Павла I і ліквідації губернського магістрату, чиновник отримав посаду радника Волинського надвірного суду (на той момент був колезьким асесором) (Державний архів Житомирської області, ф. 23, оп. 1 д., спр. 4, арк. 1, 22). У 1803-1804 рр. був радником Подільської казенної палати у чині надвірного радника (Державний архів Хмельницької області, ф. 120, оп. 1, спр. 293, арк. 27-27 зв.).

становило 200 руб., які розподілялися порівну між департаментами. Додатково на канцелярські видатки (папір, свічки, чорнила, сургуч, послуги палітурника тощо) виділили 100 руб. (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 3, арк. 3-4). Згідно виписки з журналу засідань у першому департамент працювало п'ять канцеляристів (двоє на рік отримували по 100 руб., один – 70 руб. і два по 50 руб. (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 3, арк. 5). При цьому жалування за період з 6 серпня по 31 грудня 1796 р. не отримав штатний перекладач І. Домарацький, який звернувся 10 лютого 1797 р. до голови департаменту. Г. Поджуневич звернувся до казенної палати, щоб та видала жалування (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 16, арк. 1-2). Невелике жалування стало причиною того, що 1797 р. губернський реєстратор, канцелярист кримінального департаменту Волинського головного суду І. Домарацький просив звільнити його зі статської служби (Шевчук, 2012, с. 293).

Що ж до умов служби, то традиційними для тодішніх установ було відрядження канцеляристів до інших установ. 30 листопада 1796 р. з Волинського правління надійшла вказівка до Волинського магістрату про необхідність відрядження перекладача до кримінального департаменту Волинського верхнього земського суду, де через проблеми з перекладом з польської, арештанти тривалий час перебували під вартою. Проте перший департамент магістрату пояснював, що у його провадженні перебуває більше десяти кримінальних справ, які були передані з правління. Додатково на розгляді магістрату були привілеї польською мовою та латиною, які також потребували перекладу. Тому магістрат просив правління пристати на ці пояснення. Можна припустити, що голова департаменту Г. Поджуневич мав кращі «зв'язки» у правлінні, ніж його опонент з верхнього земського суду, тому йому вдалося «зберегти» свого працівника (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 4, арк. 1, 3-5).

За розпорядженням генерал-губернатора Т. Тутолміна, до організації рекрутського набору до військової експедиції Волинської казенної палати, наказувалося залучити секретаря кримінального департаменту Лисянського, а його обов'язки виконувати секретарю другого департаменту Корзюку. Проте чиновник надав свідоцтво про хворобу за підписом житомирського

лікаря Франца фон Гейнча³. Тому до рекрутського набору залучили Корзюка, а секретарем двох департаментів повинен був стати секретар верхньої розправи Ставицький (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 12, арк. 1-4, 6-7).

На зміну річпосполитському змагальному судочинству прийшло імперське формальне, коли по-суті підставою для вироків виступали документи. Враховуючи, що всі новостворені установи мали проблеми з оформленням відповідних проваджень, 11 листопада 1796 р., через три місяці після початку роботи, Палата кримінального суду Волинського намісництва вимагала від судів першої (повітові, магістрати, нижні розправи) та «середньої» (верхній земський суд, губернський магістрат та верхня розправа) інстанцій належного оформлення справ, які надходили на ревізію. Серед обов'язкових матеріалів вимагались: інформація про повальні обшуки (елемент попереднього слідства, коли про спосіб життя підозрюваного допитувалися місцеві мешканці не в суді, а на місці), довідки про шляхетство тощо (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 1, арк. 1).

На етапі організації роботи магістрату постало ряд запитань, які голова – Григорій Поджуневич, спробував з'ясувати у «свого» прокурора. Одним з них стало визначення процедури організації спільних засідань магістрату та верхнього земського суду / верхньої розправи під час ревізування міжстанових проваджень з судів першої інстанції (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 2, арк. 1).

Для місцевих адміністраторів важливим питанням було дотримання законності у частині утримання підозрюваних під вартою. Термін не повинен був перевищувати одного місяця, що в умовах формального судочинства було важко досягнути (Шевчук, 2022, с. 405-407). Контроль за дотриманням вимоги про місячний строк покладався на Волинський губернський магістрат. Підпорядковані магістрати повинні були звітуватися щомісяця. У Радомишльському магістраті у жовтні місяці не було арештантів, у листопаді було заарештовано четверо ромів (радомишльські міщани Іван Мултона (65 років) та троє Криворучків (45, 38 і 19

---

³ Окрім лікарської практики Франц Гейн був засновником і першим венераблем житомирської масонської ложі «Розсіяний морок» (детальніше див.: Шевчук, 2023, с. 83-84).

років), яких обвинувачували у крадіжках (розгляд справи загальмувався через зволікання нижнього земського суду у наданні відповідних даних). В Овруцькому магістраті кримінальних справ не було. У Новоград-Волинському магістраті ще з 17 вересня під вартою перебував 19-річний Йось Корецький, який вкрав у крамниці товарів на 18 руб. 50 коп. За відсутності у губернії «робітного дому», арештанта було передано місцевому городничому капітану Доманевському для відпрацювання суми з відсотками. 13 листопада до магістрату за підозрою у пограбуванні будинку заславського шляхтича Юзефа Єжевського було взято під варту 12 осіб (найстаршому – 33 роки, наймолодшому – 20). У Володимир-Волинському магістраті з 29 серпня до 14 листопада під арештом перебувало 8 міщан та двоє кріпаків графа Браницького. Справа розглядалася магістратом спільно з повітовим судом (мова йшла про кріпаків графа, який перебував під юрисдикцією свого станового суду, у даному випадку – повітового) і арештанти, згідно вироку, були залишені на своєму місці проживання. Ще трьох кріпаків підозрювали у недонесенні на розбійників. У Ковельському магістраті 41-річний міщанин утримувався з 23 жовтня через влаштування ненавмисної пожежі. У Луцьку за крадіжку в одній справі з 28 жовтня утримувався один міщанин (35 років) та в іншій з 6 листопада – ще 5 осіб. В обох випадках склалися екстракти зі справ. У Житомирі з 29 вересня під вартою за крадіжку трьох сувоїв полотна перебував 16-річний мешканець Бердичева. У зв'язку з його неповноліттям, справу передали до совісного суду. Станом на 31 грудня у магістраті під вартою перебувало сім осіб, проте їхні справи не розглядалися, у зв'язку із відсутністю необхідних довідок з інших присутствій: четверо ще з 21 серпня, проте через відсутність довідок справа загальмувалася і решта – з 16 листопада (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 6, арк. 1-1 зв., 5-8, 12 зв.-13 зв., 18, 24 зв.-25, 28-29).

Затягування кримінальних справ викликало незадоволення місцевих адміністраторів. 20 грудня з Волинського правління надійшло повідомлення, що 2 грудня генерал-губернатор Т. Тутолмін був незадоволений тим фактом, що арештанти у Житомирі довго перебувають під вартою і в'язниця переповнена. Тому він наказував усі справи вирішити до кінця року. Голови

житомирських судових органів зобов'язувались звітуватися про хід розгляду справ двічі на тиждень, перед губернським прокурором (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 10, арк. 1-2 зв.). Проте це розпорядження запізнилося, адже 15 грудня Т. Тутолмін відбув до Петербургу і вже не повернувся (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 7, арк. 1).

Ревізування провадженнь Палатою кримінального суду вимагало ретельності в оформленні справ. 19 грудня 1796 р. з Палати надійшло розпорядження доопрацювати матеріалами допитів підозрюваних у переховуванні розбійників та прискорити переклад. Насамкінець висловлювалося «побажання» магістрату ретельніше підходити до виконання своїх обов'язків (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 8, арк. 1).

У відомості про арештантів за січень 1797 р. міститься інформація про перебування під вартою 21 особи (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 14, арк. 1 зв.-2). Окремі очікували вироку ще з грудня 1795 р. (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 14, арк. 1-5). У лютому 1797 р., з рапортів магістратів випливає, що в Овруцькому, Радомишльському та Луцькому магістратах за січень місяць кримінальних злочинів не було. У Володимир-Волинському магістраті під вартою з 4 січня, цього ж року, перебувала міщанка за збут фальшивих грошей, у Новоград-Волинському – з 21 січня орендар села, міщанин Я. Беркович, за скупку краденого, а також десять осіб, які підозрювалося у крадіжках, з 13 листопада. У Ковельському магістраті – двоє за ненавмисне вбивство (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 15, арк. 1-5, 9-11 зв., 14-17 зв., 21).

Після смерті Катерини II, 6 (17) листопада 1796 р., Павло I розпочав зміни, які мали на меті «наведення ладу» в імперії та передбачали порозуміння з національними елітами, у т. ч. правобережних губерній. Він спростив судову систему, ліквідувавши губернські ревізійно-апеляційні верхній земський суд і губернський магістрат, скасувавши станові нижні та верхні розправи і всестанові совісні суди. Замість палат кримінального та цивільного суду, відповідно до штатів 31 грудня 1796 р., було створено Волинський головний суд, який складався з двох департаментів: кримінальних і цивільних справ (Шевчук, 2022,

с. 159-160; ПЗЗ РІ, 1830, Т. 44: Ч. 2, с. 397-398). Проте, процес ліквідації Волинського губернського магістрату затягнувся. Завершенням його роботи можна уважати 9 березня 1797 р., коли на спільному засіданні двох департаментів було розглянуто розпорядження Волинського губернського правління про відрядження, у розпорядження правління, наступних канцеляристів: з першого департаменту – столоначальника М. Стога, помічника столоначальника І. Котельникова, копіїста Йосифа Сосновського, з другого – столоначальника Рибальського, копіїста Василя Янченка. При цьому наказувалося перерахованим особам негайно прибути, а всі справи повинні були закінчити решта канцеляристів. На той час робота магістрату була незадовільною: канцеляристи першого департаменту С Корекша та Й. Сосновський вже тиждень не з'являлися на службу і їх розшукували через городничого, секретар другого департаменту, Й. Корзюк не бажав працювати і подав рапорт про інше місце служби. Ті, що залишилися, одночасно були і протоколістами, і столоначальниками, і копіїстами (Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 20, арк. 1-2 зв.).

Висновки. Імперська політика після інкорпорації Правобережжя була спрямована на лише на повне підпорядкування місцевих шляхти та міщанства, але й пошук їх лояльності. Здійснювалося це за допомогою конструювання адміністративних і судових установ згідно «Учреждений...» 1775 р. Проте, якщо локальна шляхта загалом втратила у своєму впливові на суспільне життя, то міщани та купці, у тому числі євреї, набули нових вигод, передусім у судовій сфері. У рамках станового судочинства вони отримали можливість самостійно кожних три роки обирати членів міського магістрату (по два бургомістри та чотири ратмани), які забезпечували судочинство. Проте, його ефективність, на думку законодавця, можливо було досягнути лише за допомогою формального судового процесу (коли судили «папери, а не людей») і великої кількості апеляційно-ревізійних установ. Наступною ревізійно-апеляційною ланкою для міського судочинства виступив Волинський губернський магістрат, де відбулося поєднання призначуваного керівництва, прокурора, стряпчих і секретаря та виборних членів-міщан (по три до кожного департаменту). Фактично, верховна влада здобула повний контроль над роботою

установи. Специфіка регіону (наявність значної кількості приватних міст та містечок) ускладнювала хід судочинства, адже не всі повітові центри мали магістрати. Тому їхні справи спочатку спрямовувалися до губернського правління, а вже звідти, до відповідного магістрату. Враховуючи незначний термін перебування Волині в складі імперії, на посадах в установі перебували приїжджі чиновники та канцеляристи, за винятком перекладача. На цьому етапі верховна влада та місцеві адміністратори не залучали місцеву немаєтну шляхту на статську службу, демонструючи недовіру. Землевласники ж воліли за краще займатися господарськими справами у своїх маєтках. Внутрішнє життя установи було традиційним для того часу: відрядження чиновників, невиконання наказів керівництва, помилки при оформленні документації тощо. Зміна на престолі призвела до ліквідації станового судочинства згідно «Учреждений...» 1775 р.

Подяка. Висловлюю вдячність членам редакційної колегії та рецензентам за консультації та доречні уточнення. Окрема подяка дирекції та працівникам читального залу Державного архіву Житомирської області за максимальне сприяння під час роботи зі справами.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для проведення та публікації даного дослідження.

Джерела та література

Горизонтов, Л. (1999). Парадокси імперської політики: Поляки у Росії та росіяни у Польщі (XIX – початок XX ст.). Москва: Вид-во «Індрик». 272 с. [російською мовою].

- Державний архів Житомирської області, ф. 16, оп. 3, спр. 2, 1316 арк.
- Державний архів Житомирської області, ф. 23, оп. 1 д., спр. 4, 387 арк.
- Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 1, 2 арк.
- Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 2, 2 арк.
- Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 3, 11 арк.
- Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 4, 6 арк.
- Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 5, 19 арк.
- Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 6, 30 арк.
- Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 7, 2 арк.
- Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 8, 2 арк.
- Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 9, 2 арк.
- Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 10, 5 арк.
- Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 11, 6 арк.

Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 12, 8 арк.
Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 14, 7 арк.
Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 15, 22 арк.
Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 16, 2 арк.
Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 17, 15 арк.
Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 19, 22 арк.
Державний архів Житомирської області, ф. 324, оп. 1, спр. 20, 2 арк.
Державний архів Хмельницької області, ф. 120, оп. 1, спр. 293,

44 арк.

Долбілов, М. (2010). Російський край, чужа віра: Етноконфесійна політика імперії в Литві й Білорусії при Олександрі II. Москва: НЛО. 1000 с. [російською мовою].

Каппелер, А. (2005). Росія як поліетнічна імперія: виникнення, історія, розпад. Львів: Вид-во Католицького Українського університету. 360 с.

Карліна, О. (2013). Соціальна структура населення міст і містечок Волинської губернії наприкінці XVIII століття. СОЦІУМ. *Альманах соціальної історії*, вип. 10. 97-114.

Карліна, О. (2011). Склад і повноваження магістратів повітових міст Волинської губернії в першій половині XIX ст. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*, вип. 87. 50-54.

Мадаріяга, Ісабель де. (2002). Росія в епоху Катерини Великої. Москва: НЛО. 976 с. [російською мовою].

Павлова-Сільванська, М. (1964). Соціальна сутність обласної реформи Катерини II. *Абсолютизм у Росії (XVII–XVIII ст.): Зб. статей / За ред. М. М. Дружиніна, М. І. Павленка, Л. В. Черепніна*. Москва: Наука. 460-491. [російською мовою].

Петровський-Штерн, Й. (2019). Штетл: золота доба єврейського містечка. Київ: Критика. 394 с.

Писарькова, Л. (2007). Державне управління у Росії з кінця XVII до кінця XVIII століття: Еволюція бюрократичної системи. Москва: РОССПЕН. 743 с. [російською мовою].

Повне зібрання законів Російської імперії. (1830). Зібрання 1-е. Том 20. Санкт-Петербург: Типографія II Відділення Власної Його Імператорської Величності канцелярії. 1034 с.

Повне зібрання законів Російської імперії. (1830). Зібрання 1-е. Том 23. Санкт-Петербург: Типографія II Відділення Власної Його Імператорської Величності канцелярії. 969 с.

Повне зібрання законів Російської імперії. (1830). Зібрання 1-е. Том 44: Ч. 2 (1715-1800). Санкт-Петербург: Типографія II Відділення Власної Його Імператорської Величності канцелярії. 410 с.

Склокін, В. (2019). Російська імперія і Слобідська Україна у другій половині XVIII ст.: просвічений абсолютизм, імперська інтеграція, локальне суспільство. Львів: Видавництво УКУ. 268 с.

Страхов, С. (2019). Інституалізація губернських судових установ в губерніях Російської імперії при Катерині II. *Актуальні проблеми російського права*, № 2 (99). 11-22. [російською мовою].

Шандра, В. (2016). Міщанські органи станового самоврядування в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ: Інститут історії України НАН України. 344 с.

Шандра, В. (2019). Від ліквідації залишків магдебурзького права до самоврядування за російським зразком (остання чверть XVIII – початок 1860-х років). Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні: (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ: Інститут історії України. 28-77.

Шевчук, А. (2022). Судова влада в житті суспільства Правобережної України (кінець XVIII – перша третина XIX ст.). Житомир: Видавець Євенок О. О. 580 с.

Шевчук, А. (2023). Судова влада Правобережної України (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) у мемуарній літературі. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. № 43. 80-89.

References

Horyzontov, L. (1999). Paradoxy imperskoj polityky: Poliaky u Rosii ta rosiiani u Polshchi (XIX – pochatok XX st.). [Paradoxes of imperial politics: Poles in Russia and Russians in Poland (XIX – early XX centuries)]. Moskva: Vyd-vo «Indryk». 272 s. [in Russian].

- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 16, op. 3, spr. 2, 1316 ark.
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 23, op.1 d., spr. 4, 387 ark.
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 1, 2 ark.
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 2, 2 ark.
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 3, 11 ark.
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 4, 6 ark.
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 5, 19 ark.
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 6, 30 ark.
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 7, 2 ark.
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 8, 2 ark.
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 9, 2 ark.
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 10, 5 ark.
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 11, 6 ark.
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 12, 8 ark.
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 14, 7 ark.
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 15, 22 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 16, 2 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 17, 15 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 19, 22 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 324, op. 1, spr. 20, 2 ark.

Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti, f. 120, op. 1, spr. 293, 44 ark.

Dolbilov, M. (2010). Rosiiskyi krai, chuzha vira: Etnokonfesiina polityka imperii v Lytvi y Bilorusii pry Oleksandri II. [Russian region, foreign faith: ethnoconfessional Imperial policy in Lithuania and Bielorrussia.]. Moskva: NLO. 1000 s. [in Russian].

Kappeler, A. (2005). Rosiia yak polietnichna imperiia: vynyknennia, istoriia, rozpad. [Russia as a multi-ethnic Empire: origin, history, disintegration.]. Lviv: Vyd-vo Katolytskoho Ukrainskoho universytetu. 360 s. [in Ukrainian].

Karlina, O. (2013). Sotsialna struktura naseleння mist i mistechok Volynskoi hubernii naprykintsi XVIII stolittia. [Social structure of the Volhynian gubernia towns and burghs at the end of XVIII century]. SOTSiUM. Almanakh sotsialnoi istorii, vyp. 10. 97-114. [in Ukrainian].

Karlina, O. (2011). Sklad i povnovazhennia mahistrativ povitovykh mist Volynskoi hubernii v pershii polovyni XIX st. [The structure and powers of town magistrates in Volyn Governorate in the first half of the 19th Century]. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu, vyp. 87. 50-54. [in Ukrainian].

Madariaha, Isabel de. (2002). Rosiia v epokhu Kateryny Velykoi. [Russia in the age of Catherine the Great]. Moskva: NLO. 976 s. [In Russian].

Pavlova-Silvanska, M. (1964). Sotsialna sutnist oblasnoi reformy Kateryny II. [The social essence of the regional reform of Catherine II]. Absoliutyzm u Rosii (XVII–XVIII st.): Zb. statei / Za red. M. M. Druzhynina, M. I. Pavlenka, L. V. Cherepnina. Moskva: Nauka. 460-491. [in Russian].

Petrovskiy-Shtern, Y. (2019). Shtetl: zolota doba yevreiskoho mistechka. [Shtetl. The Golden Age of the Jewish town]. Kyiv: Krytyka. 394 s. [in Ukrainian].

Pysarkova, L. (2007). Derzhavne upravlinnia u Rosii z kintsia XVII do kintsia XVIII stolittia: Evoliutsiia biurokratychnoi systemy. [Public administration in Russia from the end of the XVIII to the end of the XVIII century: Evolution of the bureaucratic system]. Moskva: ROSSPEN. 743 s. [in Russian].

Strakhov, S. (2019). Instytualizatsiia hubernskykh sudovykh ustanov v huberniiakh Rosiiskoi imperii pry Kateryni II. [Institutionalization of governorate judicial institutions in governorates of the Russian empire in the reign of Catherine the Great]. Aktualni problemy rosiiskoho prava, № 2 (99). 11-22. [in Russian].

Sklokin, V. (2019). Rosiiska imperiia i Slobidska Ukraina u druhii polovyni XVIII st.: prosvichenyi absoliutyzm, imperska intehratsiia, lokalne suspilstvo. [Russian Empire and Sloboda Ukraine during the second half of the eighteenth century: enlightened absolutism, imperial integration, local society]. Lviv: Vydavnytstvo UKU. 268 s. [in Ukrainian].

Shandra, V. (2016). Mishchanski orhany stanovoho samovriaduvannia v Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX st.). [Bourgeois bodies of state self-government in Ukraine (late eighteenth - early twentieth centuries)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 344 s. [in Ukrainian].

Shandra, V. (2019). Vid likvidatsii zalyshkiv mahdeburzkoho prava do samovriaduvannia za rosiiskym zrazkom (ostannia chvert XVIII – pochatok 1860-kh rokov). [From the liquidation of the remnants of the Magdeburg Law to self-governance according to the Russian model (last quarter of the 18th – early 1860s)]. Vid muriv do bulvariv: tvorennia modernoho mista v Ukraini: (kinets XVIII – pochatok XX st.). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. 28-77. [in Ukrainian].

Shevchuk, A. (2022). Sudova vlada v zhytti suspilstva Pravoberezhnoi Ukrainy (kinets XVIII – persha tretyna XIX st.) [Judicial power in the life of the society of Right-bank Ukraine (end of 18th – first third of 19th centuries)]. Zhytomyr: Vydavets Yevenok O. O. 580 s. [in Ukrainian].

Shevchuk, A. (2023). Sudova vlada Pravoberezhnoi Ukrainy (kinets XVIII – persha tretyna XIX st.) u memuaranii literaturi. [The Judiciary of the Right-Bank Ukraine (the End of 18th – the First Third of the 19th Century) in Memoir Literature]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriiia. № 43. 80-89. [in Ukrainian].

Shevchuk A. VOLYN PROVINCE MAGISTRATE: IMPLEMENTATION OF THE IMPERIAL COURT PROCEDURE (1796-1797)

Abstract

This article aims to examine the process of developing the state court procedure for citizens in the border province of Volyn, in adherence to the imperial "Establishments...". To determine the role of Volyn Province Magistrate as an audit and appeal institution within the regional judicial system, it is necessary to analyze both the theoretical and practical aspects of its operations.

The methodology employed in this study incorporates general scientific (analysis, synthesis, generalization) and specialized historical (historical-genetic, historical-systemic, historical-typological, prosopographic) methods, along with the principles of historicism, systematicity, and scientificity. This methodology enabled a concentrated examination of the operation of one of the components of the state judicial system for citizens. The analysis and

classification of archive documents required the application of critical evaluation and categorization methods.

The scientific novelty of the study lies in the author's novel analysis of the operations of an institution distinct from the Rzeczpospolita model, which had already been in operation within the internal provinces of the empire, using archival materials. Inferences are also drawn concerning the place of this institution in the system of state court proceedings for citizens. It is proved that the main role in the work of the institution was played by non-local officials and clerks. The range of issues that were resolved in the magistrate is determined.

Conclusions. *The imperial policy after the incorporation of the Right Bank was aimed at the complete subjugation of local elites and urban class representatives. This was achieved through establishment of administrative and judicial institutions as outlined in the "Establishments..." (1775). Burghers and merchants were endowed with an exclusive legal system. The Volyn Provincial Magistrate, which was composed of non-local officials and clerks, acted as an audit and appeal intermediary for the courts of first instance – city magistrates. The internal operation of the institution adhered to established conventional practices, which encompassed, among other things, officials undertaking business trips, instances of non-compliance with management directives, and errors in paperwork. Due to the succession of the monarchy, the estate court system, which had been structured in accordance with the "Establishments..." (1775), was eliminated.*

Keywords: *Volyn Province magistrate, estate court system, imperial policy, Russian Empire, burghers and merchants, officials and clerks.*

Szewczuk A. WOŁYŃSKI GUBERNSKI MAGISTRAT: WPROWADZENIE SĄDOWNICTWA IMPERIALNEGO (1796–1797).

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza procesu budowy sądownictwa państwowego dla obywateli w przygranicznym województwie wołyńskim według cesarskiego „Instytucja...” z 1775 r. Ustalenie miejsca instytucji kontrolno-apelacyjnej – Gubernskiego Wołyńskiego Magistratu w systemie sądownictwa regionu, konieczne jest ustalenie teoretycznych i praktycznych aspektów jego działalności. **Metodologia** opiera się na połączeniu metod ogólnonaukowych (analiza, synteza, uogólnienie) i specjalnych-histerycznych (historyczno-genetycznych, historyczno-systemowych, historyczno-typologicznych, prozopograficznych) z zasadami historyzmu, systematyki, naukowości, co uczyniło ją możliwe jest skupienie się na funkcjonowaniu jednego z elementów systemu sądownictwa państwowego dla obywateli. W pracy z materiałami archiwalnymi zastosowano metodę krytyki i klasyfikacji. **Nowość naukowa** polega na tym, że po raz pierwszy na podstawie materiałów archiwalnych

przeanalizowano działalność struktury odmiennej od Rzeczypospolitego odpowiednika, działającego już na wewnętrznych prowincjach imperium, a także wyciągnięto wnioski na temat jego miejsca w systemie wymiaru sprawiedliwości państwa wobec obywateli. Udowodniono, że główną rolę w pracy instytucji odgrywali niemiejscy urzędnicy i kanclerze. Określono zakres zagadnień, które rozstrzygał Magistrat. **Wnioski.** Polityka imperialna po inkorporacji Prawobrzeżnej Ukrainy miała na celu całkowite podporządkowanie sobie lokalnych elit i przedstawicieli warstw miejskich. Dokonano tego za pomocą budowy instytucji administracyjnych i sądowych zgodnie z „Ustanowionym...” z 1775 r. Mieszczanie i kupcy otrzymali własny system sądowniczy. Wołyński Magistrat gubernski, w którym zasiadali urzędnicy niemiejscy i kanclerze, pełnił rolę ogniwa kontrolnego i apelacyjnego dla sądów pierwszej instancji – magistratów miejskich. Życie wewnętrzne instytucji było tradycyjne jak na tamte czasy: oficjalne podróże służbowe, nieprzestrzeganie poleceń kierownictwa, błędy w przygotowaniu dokumentacji itp. Zmiana na tronie doprowadziła do likwidacji sądownictwa państwowego, zorganizowanego według „Ustanowionego...” w 1775 r.

Słowa kluczowe: Wołyński Magistrat gubernski, system sądownictwa państwowego, polityka imperialna, imperium rosyjskie, mieszczenie i kupcy, urzędnicy i kanclerze.

Статтю надіслано до редколегії 14.09.2023 р.
Статтю рекомендовано до друку 02.11.2023 р.